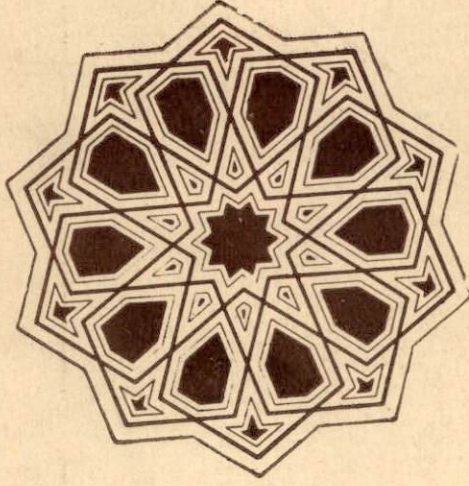


İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR



II – III

1953

FEYZ VE GÜNEY MATBAASI – ANKARA

1 9 5 3

YIL : 1953

CİLT : II, SAYI : 2-3

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

FEYZ VE GÜNEY MATBAASI — ANKARA

1 9 5 3

İ Ç İ N D E K İ L E R

BALTACIOĞLU, ISMAYIL HAKKI: Bakare sûresinin türkçesi,	119
YÖRÜKÂN, Prof. YUSUF ZİYA: İslâm akaid sisteminde gelişmeler.	127
BERK, NURULLAH: Fatih Sultan Mehmet ve Venedikli ressam Gentile Bellini. .	143
BİRAND, KÂMİRAN: 17. 18 ve 19. Yüzyıllarda devlet idesi.	161
BOUSQUET: Tanrı ve Mikado.	167
ORAL, ZEKÎ: Kubâd - Âbâd nasıl bulundu?.	171
SCHİMMEL, Prof. Dr. ANNEMARİE: Müslümanlıkta mutasavvıfane dua ve niya- zın bazı safhaları.	209
OKİÇ, Prof. M. TAYYİB: Bir tenkidin tenkidi.	219
YETKİN, Prof. SUUT KEMAL: Milletlerarası Dördüncü Sanat tenkidcileri kongresi.	291
ÇAĞATAY, Doç. Dr. NEŞET: Bibliyografya.	295

MÜSLÜMANLIKTA MUTASAVVIFANE DUA VE NİYAZIN BAZI SAFHALARI

PROF. Dr. ANNEMARIE SCHIMMEL

Marburg (Lahn)

«Benim için duadan mahrum kalmak, duyulmaktan ve kabul edilmekten mahrum kalmaktan çok daha büyük bir kayıptır.»¹ İlk sufilerden birisi olan Ebu Hâzım el-Mekki'nin bu sözü itidal sahibi sufilerce dua ve niyazın ne türlü anlaşıldığını ifadelendirir. Dua ve niyaz, Tanrı ile insan arasında² hemen cevap alamasa bile burkulmuş bir gönülü yatıştırarak bir konuşmadır. Yalnız müslümanlıkta da, öteki dinlerde de³ fazla bağlı mutasavvıflar Tanrıya dua ve niyaz etmenin mümkün ve doğru olup olmadığı şeklinde bir mesele ortaya koymuşlardır. Onların düşüncesine göre Tanrı dua ile ulaşılamıyacak, kendisine varılamıyacak ve dua ile niyazı kaldırmak suretiyle kendisinden ayrılanıyamıyacak kadar kaadir ve kadîr dir⁴. Ona degecek ve yakışacak hiç bir zikir de yoktur⁵. Bu sebeple onlar elem ve istirap demlerinde Tanrıya dua etmektense sessizce sabreylemeyi daha yerinde bulurlar⁶. Kitabüzzühd⁷ isimli meşhur kitabı ile kendi nefsinin inkâr eden ve İran'ın fazla riyazetkârlar okuluna bağlı olan Abdullah İbni Mübarek diyor ki : «Elli yıldan beridir, ne kendim bir dua ile niyazda bulundum ; ne de kimsenin benim için dua etmesini istedim.»⁸ Her şey bu ebediyet içinde Rabbi Taalâ tarafından tertip ve takdir olunduğu gibi yürür ve değersiz kulların münacaatı ile değişmez⁹. Arzu zamanında, elem zamanında rıza fazileti gösterilmelidir¹⁰. Attar tarafından Tezkirede de İlahiname'de de söylenen hikâye bu mutlak teslimiyeti gayet iyi tasvir eyler : «Sabah namazımı kılararken sordum :

— Yarabbi, senin rızan benimle midir, benim rızam sendedir diye ?»

Bunun üzerine Hitabu-İzzet geldi :

— Hey yalancı, senin rızan benimle olsaydı, benim rızamı talebetmezdin.»¹¹

Bu cevap, Allaha olan güvenleri, ondan herhangi birşey dilemeyi önliyen tevekkül erbabi sufiler için pek tipiktir.

Fakat dua ve niyazı bir yana atmak ta bütün sufiler müşterek değildir. Şibli'nin «Eyvah, dua edersem inkâra saporam ; etmezsem nankör olurum»¹² diye bir sözü vardır ki Tanrıya en yakışır

¹ Attar, Tadhkirat al evliya. ed. Nicholson, I 56 Kuşeyri, Risale s. 141.

² Cf. Wensick, A Handbook of early Muhammedan Tradition, s. 189: Prayer familiar speech with Allah Cf. İbn Sina, fi mahiyat as salât, Traités mystiques d'Avicennes, ed. Mehren. (3 eme fasc, 5. 38)

³ Cf. F. Heiler, Das Gebet 1923, s. 341 ff.

⁴ Abu Bekr el Vasiti, A. Arberry, The Doctrine of the sufis s. 144 — Kitab al Tasarruf li madhab ahl at Tasavvuf)

⁵ L. c. P. 140.

⁶ Cf. Abu Nasr as Sarraç, Kitab el Luma fi tasavvuf, ed. Nicholson, s. 262

⁷ A. J. Arberry, Sufism. An account of the mystics of İslâm, London 1950, P. 40

⁸ Cf. Hartmann, Al Kuşeyri's Darstellung des Sufitums — P. 35 Kuşeyri, Risale s. 144 : Tadhkira II 275.

⁹ Cf. Tadhkira II 275.

¹⁰ Cf. Al Hallaç, Divan, ed. by Massignon «Essai de reconstruction» JA Jan.-Mars 1931, nr. 33,4

¹¹ Tadhkira II 290. İlahiname ed. Ritter s. 209.

¹² Arberry, Kalabadhi s. 138.

şekilde ne türlü hitab edilmesinin güçlüğü gösterir. Bunu bütün mistik ceryanlarındabuluruz¹³.

Her ne kadar bir akım sufiler kadere inanışlar dua ve niyazı uzlaşmaz bulurlarsa da bunların bir çoğu Gazali'nin dua ile şerri önleminde kadere inanışa aykırı olmadığına «Bunun birbirine aykırı ve karşı olan okları kalkanla durdurma benzediğine» dair olan sözünü kabullenirler.¹⁴

Kuşeyri «Tanrı, duayı terkeden kimselere lânet eder.» demiştir¹⁵. Tasavvufun 'büyük ricali de zahit ve mütteki olanlara tam bir itikatla dua tavsiyesinde bulunur. Abdul Kadir-i Geylani¹⁶ ile Şaranî¹⁷ duanın önemi üzerinde bilhassa dururlar. Şaranî, gönlünün, bir ay içinde duadan mehrum kalarak ruhunun karanlık gecesinde yürüdüğünü anlatır¹⁸.

Tanrı kendisi de duayı emir buyurmuştur. «Dua ediniz, müstecap kılarım» demişlerdir. (Kur'an 40/62)

Her ne kadar O, her şeyi önceden düzenlemişse de, Kazerunî'nin belirttiğine göre¹⁹, dualarını müstecap kılmak suretiyle insanlara şeref vermek isterki bu dualarda, onların müstecap olması da daha önceden mukadderdir. Dahası da var. Tanrı, bizim dualarımıza özlem duyar ve kullarının sesini duyabilmek için onları eleme mübtelâ kılar²⁰. Onları ne kadar fazla severse üzerine elem ve istirap sağanağını da o kadar çok yağdırır²¹. Kuşeyri tarafından nakledilen bir hadiste²² Tanrının Cebraile sevgili kullarının dualarına cevap vermemesini emrettiği, çünkü onların seslerini kendisinin duymak istediği beyan olunur. Celalettin-i Rumi de bu görüşü tasvir ederken şöyle der: «Bülbüller ve papağanlar da tatlı ötüşleriyle etrafa zevk verebilirler diye kafese konurlar»²³ Fakat Tanrı bir kişiyi sevmeyecek olursa bir daha onun sesini duymamak için duasını hemencecik kabuleder. Bu, umumiyetle tasavvufta rastlanmayan iptidai bir görüş, tehlikeli bir düşünüş sayılabilir. Geylani bu hususta daha ziyade müslüman ortodokslarına yaklaşarak «Tanrı bir insanın duasını müstecap eylemezse onu havf ile rica ve ümit arasında bırakır» der²⁴ Müstecap olmamış her duanın da göklerin kitabında o dua edenin alacak hanesine kaydolduğunu beyan eder.²⁵ Müfrit sufiler, meselâ Melâmetiyye mensupları (Bu kelime Melâmilere eskiden verilen isimdir —çeviren) herhangi bir duaları müstecap olduğu zaman, bunun Tanrı tarafından kendilerini yollarından saparlar mı, sapmazlar mı diye bir deneme, bir hud'a olduğundan korkarak bedbaht olurlar²⁶.

Şurası muhakkak ki mutasavvıflar, dünya malı için Tanrıya niyazda bulunmazlar. Tanrı Niffari'ye şöyle bir ilhamda bulunmuştur²⁷ : «Eğer dünya işleri yolunda gitsin diye beni zikrediyorsan ne sen benimsin, ne ben senin». Gerçek mutasavvıf, ruhu tasfiye, (daha doğrusu Tasaffi),

¹³ Cf. s. 140 ve Sari as Sakati'nin duası «Yarabbi, Senin haşmetin sana dua etmeme mani oluyor, fakat Senden gördüğüm lûtufta Seninle samimî olmama müsaade ediyor» Tadhkira I. 283. Bir misal daha : «Onu zikretmek benim vazifem olmasaydı, Onu zikretmezdim, çünkü Ona hörmet ederim». el Kattani. (Kuşeyri s.121)

¹⁴ İhya ulum ed Din I. s. 198 ; cf. Bajuri L. 90,4 —Horten, Die religiöse Gedankenwelt der gebildeten Muslime in heutigen İslâm. s. 138.

¹⁵ Risale s. 119.

¹⁶ Futuh el Gaib 66 ıncı makale, cf. W. Braune, Die Futuh al Gaib des Abd al Kadir. 1933 s. 142.

¹⁷ Lavakih, s. 20. 27. 38.

¹⁸ O. c. s. 113.

¹⁹ Tadhkira II 301.

²⁰ Sarraç o. c. s. 136.

²¹ Tadhkira I. 309 Yahya ibn Muad'ın duası.

²² Risale, s. 120 ; Kut el Kulup II s. 62, Makki tarafından anlatılan hikâye.

²³ Mesneviî manevî ed. Nicholson, Book VI v. 4217 ff ; G. van der Leeuw, Phänomenologie der Religion, 1933, s. 404.

²⁴ Braune, o. c. s. 39.

²⁵ O. c. s. 100, 143.

²⁶ R. Hartmann, Die risalat al malamatiya des Sulami, İslâm 8, s. 171.

²⁷ Niffari, Mukhatabat, ed. A. J. Arberry, nr. 15, 7.

günahlarının affı, ezeli ve ebedi olan Tanrının varlığında istiğrak²⁸, semavi aşkın şarabı ile mestolmak için Tanrıya niyazda bulunur.

Bütün bu dualarda — burada bilhassa Yahya İbni Muad²⁹, Zünnun³⁰, Râbia³¹, El Hallaç³², İbn-i Ataullah³³ tarafından edilenleri kastediyorum — Rahman ve rahim olan Cenabı Hakka karşı müthiş bir güven parıldar ; Onun derin sevgisine büyük bir özlem belirir. Bütün beşeri arzular ortadan kalkacaktır. Allah'ın önünde en son duyulacak şey havf ve recadır.

Tasavvufun en önemli düşüncelerinden birisi Süleyman Daranî tarafından şöyle ifadelendirilmiştir : «Tanrıdan ne cehennemi ne cenneti istiyecek ne de cehennemden korunmayı dileyecek kadar rıza ve itmiman»³⁴. Bu, en yüce kendinden geçercesine sevgidir, affetmek te cezalandırmak ta elinde bulunan, kendisi hem cennet, hem cehennem olan Tanrıya sevgidir.³⁵

Ebu Bekrül Vasitî derki : «Cennete gireyim diye, Tanrı'ya ibadet edenler kendi aşağılık varlıkları için çalışıyorlar demektir»³⁶

Harrakanî de şöyle hitabeyler : «Ey Rabbim, ne olurdu, ortada ne cennet, ne cehennem olmasaydı da, Tanrıya gerçekten ibadet edenler belli olsaydı»³⁷

Meşhur kadın azize ve tasavvuf sevgisinin büyük telkincisi Râbia ilk olarak şöyle dua eylemişti : «Ey Rabbim, eğer ben cehennem korkusu ile sana ibadet ediyorsam beni o cehenneminde yak. Eğer cennete girmek ümidi ile ibadet ediyorsam beni o cennetten koğ. Yok, eğer yalnız senin için sana tapıyorsam, beni ezeli ve ebedi güzelliğinden mahrum eyleme»³⁸

Biz bu duanın çeşitlerini Attar'ın «İlâhiname»sinden³⁹, Yunus Emre'nin «Bana cenneti bağışlama, benim cennet üzerine hiçbir dileğim yok»⁴⁰ diyen gazelinden XVII. asırdaki hıristiyan mistik eserlerine kadar bir çok yerlerde görürüz⁴¹.

Cennet arzusu bu arada şöyle ifadelendirilir : «Benim cenneti özleyişim ne bir şerefte, ne de bir zevke ulaşmak için değil, seni görmek içindir»⁴².

Hiç şüphe yokki Tanrı, istenecek, özlenecek biricik nesnedir. Bayezit Bıstamî Tanrının şu sözü ile taltif olunmuştur : «Herkes benden birşey ister yalnız Bayezit beni, benim kendimi ister»⁴³ Çünkü O, Tanrıdan özge hiçbir şeyi Tanrıdan istenilecek değerde bulmamıştır. Tanrı dediki : «Sen benim gerçek bir kulumsun, sen bana sadık bir kalble bana yalnız benim için tapıyorsun.»⁴⁴ Tanrı şu vaitte bulunmuştur : «Eğer bir kimse benden birşeyler istemeyi unutacak kadar benim zikrimle meşgul olursa ben ona benden niyazlarda bulunanlardan çok daha asil ihsanlarda bulunurum.»⁴⁵ Yani ona kendimi veririm.

²⁸ Mesnevî II 497.

²⁹ Cf. Tadhkira I p. 309 ff, Sarraç, o. c. s. 261 ; Abu Nauim al İsfahani, Hilya al evliya X s. 51

³⁰ Tadhkira I, s. 124 ff. 131 ; Sarraç, s. 257/8 Hilya. IX 332, 344-561-376-84, X 3, 108, 183

³¹ Tadhkira I s. 69 f. 73 ; Suhreverdî, Avarif el maarif. İhya IV. 358 cf. Margaret Smith, Rabia the mystic s. 30, 55, 102, 110.

³² Divan ed. Massignon.

³³ Istanbul Univ. Bibl. Arab. 1574.

³⁴ Tadhkira, I s. 233.

³⁵ Cf. Hallaç, Divan nr. 36, I.

³⁶ Tadhkira II, s. 276.

³⁷ O. c, II s. 221.

³⁸ O. c. I. s. 73.

³⁹ İlâhiname. P. 326

⁴⁰ Divan ed. Abdülbaki Gölpınarlı, s. 260.

⁴¹ H. Bremond, Histoire du sentiment religieux en France IX, S. 90.

⁴² Yafi'i, Raudat er riyahin s. 59.

⁴³ Tadhkira I s. 152 ; Cüneyd'in duaları — Hilya X s. 282 — ve Harrakâni Tadhkira (II. 228)

⁴⁴ Tor Andrae, Myrtrædsgarden s. 135.

⁴⁵ İhya s. 265, Arberry/Kalabadhi.

Fakat duanın esası dilemek ve istemek değildir. Onun esası bilâkis sonsuz bir bağlılık ve hamdü senadır. İbadet, ruhun kendi kaynağında sunduğu birattır.⁴⁶

Ebu Ali Eddekkak demiştir ki : «üç derece vardır : dilemek, dua etmek, hamdetmek. Dilemek bu dünyayı isteyenlerin, dua etmek öteki dünyayı isteyenlerin, hamdetmek ise Rabbin kendisini isteyenlerin kârıdır.»⁴⁷ Bu ifade, Kuşeyri tarafından söylenen şu sözlere uygun düşer⁴⁸: «Dualarımızı kabul etse de etmese de Tanrıya şükretmeliyiz, en mükemmel şükür ise Tanrıya şükretmek için yapılandır.»⁴⁹ Bütün dünya Yaradana ibadet etmek, tapmak ve hamdüsena etmek için yaratılmıştır ne olursa hamdüsena yüzüsuyu hürmetine olur⁵⁰ Tanrı Kur'anda buyurmuştur ki : «ona tesbih etmiyen hiç bir şey yoktur. Neyapalım ki siz bu tesbihi anlamazsınız» (17-64) Peygamber de gerektiği şekilde hamdüsena tesbih eyleyemediğini itiraf eder. Derki : «senin ihsanlarını lütüflarını ve sana değer sonsuz hamdimi ödeyemedim». ⁵¹

Bununla beraber Sufi bütün varlığı ile Tanrının kendi istiğrakı ve hamdi, senasiyle buluşup birleşmeye çalışır ve bilir ki «Benim dilimdeki en tatlı sözler seni övmek için söylenenlerdir.»⁵²

En güzel en hayranlık veren dualarda Yaradanın tarif olunamaz büyüklüğünü, sonsuz rahmetini, ebedî azametini terennüm eden ilâhiler arasında raslanmasına pek az şaşılmalıdır.

Bunlarda onun harikaları ilâhi vasıfları gece gündüz ona methü sena edenlerin adları sayılır.⁵³ «sevgilimin güzelliği için nasıl kelimeler bulabilirim.. Çünkü O güzellik içinde zahirdir. Onun rengi kâinatın bütün tasvirlerindedir ve bedeni de, zihni de teshir eyler» Hindistan'ın büyük Sufisi Kebir böyle der.⁵⁴ «Evrad-ı Mevlana» ismini taşıyan⁵⁵ daha eski bir niyaznamede de şunları okuruz : «Gecenin karanlığı, gündüzün aydınlığı, güneşin ışını, ayın ışığı, suların mırıltısı, yaprakların fısıltısı, göklerin yıldızları ve yer yüzünün tozları, dağların kayaları çöllerin kumları ve okyanusların dalgaları, sulardaki ve karalarda yaşayan hayvanlar sana hamdüsena eyler» İslâm edebiyatında bilhassa İran ve Türk şiirlerinde bu türlü hamdüsenanın harikulade bir misalleri bulunur.

Meselâ Attar'ın büyük bir vecd ile yazılmış İlâhinamesinde aynı zatın Mantık-ut Tayr'ında ve Cevherüzzatında, Fuzulünün Leylâ ve Mecnunun da, Abdullah-ı Ansarinin «Münacaat»ında olduğu gibi. Bu türlü ilâhi şiirleri hem dinî bakımdan hemde şiiriyet bakımından incelemek yerinde olur.

Daha kadim Sufiler arasında Zünnun-i Mısri vardır ki sonsuz senalarını insanı doyuran şairane hayallere de baş vurarak ifadelendirir :

«Ey Rabbim, ben hayvanların seslerini, ağaçların hışırtılarını, suların mırıldanmalarını, kuşların nagmelerini, rüzgârın ısıklarını, yıldırımın gürültüsünü asla dinlemedim. Ben duyarım ki bütün bunlar senin vahdetini ikrar, şeriksiz, nazirsiz oluşunu ispat eylerler»⁵⁶ «İtikafa çekilenler yalnızlık ve ıssızlık içinde seni yadederler. Akan sular içindeki balıklar besledikleri ümit ile sana hamdederler. Okyanusun büyük dalgaları senin azametini anarak birbirlerinin elini sıkırlar»⁵⁷ Zünnunun dile getirdiği hamdüsena Şaranî de şöyle ifadelendirir : Bir gece akşam namazı zamanından gecenin ilk üçte birine kadar bütün mahlukatın yüksek sesle Allaha hamdüsena et-

⁴⁶ Evelyn Underhill «Worship» hakkında konferans. (Coll. papers, s. 64)

⁴⁷ Tadhkira II s. 195.

⁴⁸ Hartmann, Kuşeyri s. 32 Risale, s. 96

⁴⁹ Mesnevi II v. 39 : «Duası kabul edilmediği için çok şükür..»

⁵⁰ Cf. İbn. Kayyim el Cauziya, asrar as salât, İstanbul Üniv. Bibl. Arab. 2347, f. 14 a.

⁵¹ Lisan el Arab XVIII s. 201

⁵² Yahya ibn Muad, Tadhkira I s. 310 ; Rabia'nın aynı sözü vardır, Smith p. 30

⁵³ Heiler, Gebet s. 298 ff ; van der Leeuw, Phaenomenologie s. 406! Massignon tarafından nakledilen, Sühverdinin duası (4 Textes, s. 111)

⁵⁴ E. Underhill, Essentiels of Mysticism 1920, s. 7.

⁵⁵ İstanbul Üniv. Bibl. Arab 148, f. 25 a.

⁵⁶ Hilya IX s. 342.

⁵⁷ Hilya X s. 3; Abu Talib el Makki'nin Kut el Kulub'taki duası. (I. s. 8)

tiklerini duymuş, aklını oynattığından korkmuş «Duydum» diyor «Balık diyorduki: yiyeceğin ve beslenmenin Rabbi olan Hüdavendikarı-ı Akdesiye hamdüsena olsun. Bütün hayvanları ve nebatları da duydum hepsi bu yolda hamdüsenâ ediyorlardı⁵⁸».

Bütün mahlukat daima Allahı yad ve zikrettikleri gibi insan da onu elinden geldiği kadar sık zikretmelidir. Kur'an der ki : «Allahı zikretmek kalbi tatmin eyler». Bir çok menkulat arasında da şu söz geçer : «zikir insanı Cennete götürür»⁵⁹ Zikir hiç şüphesiz, en önemli bir dilektir⁶⁰ ki buna her zaman her durumda izin vardır.⁶¹ Şairin dediği gibi «Suretin gözlerimdedir, zikrin dilimdedir ; kalbimde hazır ve nazırsın. Sen nereden eksiksinki ?»⁶² Sadık Müminin kalbi Allahın zikri ve senası ile ıtrlanmalıdır.⁶³ «Zikir onun ruhi gıdasıdır»⁶⁴ Sehlüt-tüsteri'nin müridlerinden birisi acıkmıştı bir kaç gün sonra sordu : «Yiyecek nedir ?» ondan şu cevabı aldı : «Hay ve kayyum olan Allahın zikri»⁶⁵

Sufiler müslüman dininde de, öteki dinlerde de tehlil ve zikrin muhtelif derecelerini öğretmişlerdir.⁶⁶ Zakir'lerin korku içinde, ümitli, emin durumlarda oluşlarına kendilerini ayırdeden İbni Hafif «zikrolunan şey birdir, zikirler değişiktir ; zakirlerin kalblerinin yerleri farklıdır» diyor.⁶⁷ Din erbabının çoğu iki safha bilirler : Dil ile zikir, kalb ile zikir.⁶⁸ Birincisi ikincisinden aşağıdır ; fakat hakiki zikire yol sayılır. Birisi Ebu Osman Elhiri'ye sordu : «Dilimle zikrediyorum ; fakat kalbim bu zikrime yarolmuyor.» oda şu cevabı verdi : «şükret ki uzuvlarından birisi itaat ediyor ve bir yanın doğru yoldadır. Daha sonra kalbin de buna uyar»⁶⁹ Bu demektir ki dili ile zikreden kimse kalbinin aynasını parlatır. Oda sonra Allahın cemalini aksettirir⁷⁰.

Bir kısım ehilullah da zikrin üç derecesini şöyle sayarlar : 1 — dil ile zikir ki on sevabı vardır. 2 — kalb ile zikir ki 700 sevabı vardır. 3 — Bir zikir ki bunun onun ecir ve sevabı ne ölçülebilir, ne de hesaplanabilir. Bu da Allaha yakınlığın muhabbet ve haşiyeti ile dolmaktadır⁷¹ Yahut El-Harraz'ın tarif ve tasnifine göre «Dil ile zikir ki bunu kalb duymaz ; bu alelade bir zikirdir. Dil ile zikir ki bunda kalb de hazırdr! bu ecir ve sevabat arıyan bir zikirdir. Bir zikir ki kalb onunla çoşar, dolaşırken dili sessiz bırakır. Böyle bir zikrin değerini ancak Allah bilir»⁷²

Zikrin derecelerinin daha tafsilli tasvirini de Yusuf en Nahracûri şöylece yapar : Sufi tefekkür ve murakabe ile başlar ; yakınlık, hasret ve sevgiyi kazanır ; sevgiden mahremiyete, huzura, neşve ve istiğraka gider. En sonra bütün masivâ kendini çekip fenâya varır.⁷³

Bu, tasavvuf haletinin pek iyi bilinen bir açıklamasıdır. Sarraç anlatır ki sufiyane hâl zikri hafidir.⁷⁴ Aynı tarzda Kusayri'nin şu sözünü anlayabiliriz : «Ancak ilk salıkların dilleri duayı

⁵⁸ Al Anvar ed Kutsiya s. 156.

⁵⁹ İhya I. s. 265.

⁶⁰ Hartmann Kuşeyri s. 35; risale. s. 120 «Zikir, başlangıçta olanların kılıcıdır.»

⁶¹ Risale, s. 121 Tadhkira II s, 99! s. 3 zikir aşkın ifadesidir.

⁶² Şibli'nin, Yafii, rauda.

⁶³ Mesnevi. II v. 267

⁶⁴ Tadhkira I. 128, 166, 235, Hilya X 403, Huçviri, Keşf el Mahcup (Nicholson.) s. 303

⁶⁵ Tadhkira I. 259 cf. II s. 307.

⁶⁶ Cf. Heiler, Gebet s. 309 ff. Underphill, Mystik, deutsche Ausgabe. s. 398: Coll. papers s. 35

⁶⁷ Hilya. X 286

⁶⁸ Hilya X 362, Istanbul Univ. Arap 2602, 2817; Heiler, Gebet. 229, 289! van der Lecuw, Phaehomologie s.410

⁶⁹ Tadhkira II s. 59.

⁷⁰ Mesnevi, Comm. I. s. 33

⁷¹ Sarraç, s. 219.

⁷² Tadhkira, II s. 44. Harraz, Kitab adab as salât eseri ile meşhurdur. Shuurmann, Mystik und Glaube, Java da zikir, üçüncü derecede zikirde mistiğin ağzından ne çıkarsa, kekeleme ağlama, hıçırma, hepsi zikir sayılır.

⁷³ Ahlwardt, Katalog der Berliner arabischen Handschriften IX, Nr. 3736. I.

⁷⁴ Sarraç. s. 42

söyler. Ariflerin duaları fiillerden, kâmillerininki sufiyane hallerden ibarettir.⁷⁵ Şarani sufiyane duanın derecelerini biraz farklı, fakat pek berrak bir şekilde açıklar : «Bir zikrül lisan vardır, dille söylenir. Bir zikrünefs vardır, sesvermez, içten duyulur. Zikrülkalb vardır ki kalb Allahın cemalî ve azameti içinde istiğraka varır. Zikrülruh vardır, zuhuratın ışığı içinde istiğrak demektir. Zikrüssır vardırki hüda esrarının örtüsünü niyazkâr bir kalb önünde açmak manasına gelir. Zükrülhafi vardırki zatı ahadiyetin cemalini tam bir bağlanışla müşahededir. Ve nihayeten zikrü hafiyel hafi vardır ki feyyazı mutlakı gerçekten görmektir ki bu, bu dünyada imkansızdır.»⁷⁶

İbadette sükutun önemine büyük sufilerden bir çoğu tarafından işaret olunmuştur. «İbadetin on kısmı vardır, 9 u sükuttur.»⁷⁷. «Allahın gönülden zikri harfin ve düşüncenin, dışında adı zikrin üzerinde ve dışındadır.»⁷⁸ «Ona ulaşan konuşmaz»⁷⁹ «bir çok dilleriyle zambak sufinin remzi gibidir. Sessizdir ve vecd içinde nefesi kesilmiştir.»⁸⁰.

Allahla dilsiz konuşmak⁸¹ saklı yolun açılması⁸² sufinin arzusudur. Aşkı arttıkça o sadece bir kalp olur.⁸³ Artık her uzvu Allahı zikreden bir kalptir⁸⁴. O zaman İbnül Ferid'in şu cazip şiirinde anlattığı hale varır : «Dilim bakarken gözüm konuşuyordu ; kulağım konuştu, elim dinledi ve kulağım gözlerime gösterilenleri görürken gözüm bir nağmeyi dinliyen bir kulaktı»⁸⁵.

Bu halet içinde zakir, Allahtan başka her şeyi unuttur.⁸⁶ Onun için o çağırır : «kendi nefesini unutuncaya kadar Allahı çağır. Çağırana çağırışı bir biri ile meczetmeksizin çağıranın içinde kaybolabilirsin»⁸⁷.

Bu sufiyane birleşme tasavvufun amacıdır. Rabia şöyle dua ederdi : «Ümidin benimle bir olmaktır. Bu benim dileğimin sonudur.»⁸⁸ Şibli de şöyle diyor : «Bütün hayatımda, aramızda Şibli bulunmaksızın içten içe Allahla bir olmayı dilerim.»⁸⁹

Hallaç, bir çok belîğ şiirlerinde şu duayı tekrarlamıştır : «Seninle benim aramdaki şu (Ben)i kaldır»⁹⁰. Onun gibi Yunus Emre derki : «Benim benliğimi benden al, beni seninle doldur»⁹¹ Sufinin gönlü Allahın sınırsız okyanusunda kaybolur. Kebir diyorki : «İrmağın okyanusa karışması gibi benim kalbim sana ulaşır»⁹². Bu sufiyane birleşme gerçekleştiği zaman o, büyük kelimelerle konuşur : «Benden beni sordular Sen'im dedim»⁹³. Bu (Ben)den ayrılıştan sufinin anlayışına

⁷⁵ Risale s. 121

⁷⁶ İstanbul Univ. Bibl. Arab. 248 f. 88 b İbn Arabî'nin Futuhat'ı II 64, Goldziher, Richtungen der islâmischen KoranAuslegung s. 254.

⁷⁷ Braune, s. 98—Arberry-Kalabadhi,—Tadhkira, I s. 1, 166 Niffari, Mevkif nr. 22, Mensching, Das heilige Schweigen 1926

⁷⁸ Mukhatabat nr. 55, 20.

⁷⁹ Mavakif nr. 22, 5.

⁸⁰ Mesnevî, Comm. II s. 4

⁸¹ Celâlettin Rumi, Rubaiyat (İst. Esat f. 320 b) —Şems'i Tebrizî'nin Divanı. (ed. Nicholson 41.40)

⁸² Divanı Şems'i Tebriz nr. 44.

⁸³ Hallaç, (Sarraç s. 91) Divan nr. 36

⁸⁴ Şibli,

⁸⁵ Ta'îyyah v. 580, Nicholson, Studies in İslamic Mysticism.

⁸⁶ Mesnevî, Comm. II. s. 233

⁸⁷ Divanı Şems'i Tebriz : nr. 5 Cüneyd, Tadhkira II s. 32.

⁸⁸ Smith, Rabia s. 110. «Allahı sevenin iştiyaki ve iniltisi Sevgilisine ulaşmadan sona ermiyecektir».

⁸⁹ Tadhkira II, s. 165, s. 10; Cüneyd dedi ki : «Cenabı Hak Cüneyd'in dili ile Cüneyd'le otuz sene konuştu, Cüneyd aralarında yoktu»

⁹⁰ Akhbar nr. 52, Tadhkira'da Bayezid ve Harrakâni. I s. 176, II_s. 227

⁹¹ Divan s. 257.

⁹² Underhill, Kâbir, Cont. Rev. Nr. 105. s. 200

⁹³ Hucviri, Keşf el mahcub, Heiler, Gebet, s. 306 Attarın duası, Külliyyat 11225.

göre, zikrin ana yurdu o ayrılıştır⁹⁴. Şu cümle Niffari de geçer : «Benim zikrim izhar eyliyebil-
diğim en büyük istifadır. Ama benim zikrim bir perdedir.»⁹⁵ Ebu Bekril Vasıtî derki : «Kendi zikir-
lerini hatırlıyanlar, kendi zikirlerini unutmuş olanlardan daha gâfildirler»⁹⁶.

Onun bu beyanı bize «asıl zikrin zikriunutmak olduğunu» öğreten Şiblinin anlayış ve anlatışına
uyar⁹⁷ Hallaç da şöyle sızlanır : «Zikir öyle bir vasıta ki seni benim gözlerimden gizler»⁹⁸.

Sufiyane duayı yani zikri en iyi manalandırılmış olan zat, Celalettini Rumî'dir. Kendisine
sorulur : «Usulünce yapılmış duadan başka Allaha daha yaklaştıracak bir yol var mıdır ?» O da
Fihi ma fihi de şu cevabı verir : «hayır, fakat dua sadece şekillerden ibaret değildir. Zikir ve dua
ruhun dalması ve kendinden geçmesidir ki o zaman bütün şekiller ortadan kalkıyor. O zaman
manevi bir varlığı olan Cebraile bile yer kalmaz. Denilebilir ki böylece zikir ve dua eyliyen bir kimse
bütün dinî yükümlerin dışına çıkar ; çünkü akıl ve mantuktan ayrılmıştır. İlâhi vahtaniyete dalıp
kendini onda kaybetmek dua ve zikrin ruhudur»⁹⁹.

Lâkin bu sufiyane birlik ve beraberliği istiğrak vasıtasıyla kazanabilmek imkânsızdır. Sonra
beşeri gayretlerle herhangi bir dua ve niyaz kelimesini talâffuzda mümkün değildir. Bir kimse
bilmelidir ki bizim düşünüşümüz ve Tanrıya karşı olan özlemimiz ancak ve ancak onun eseridir.
Biz bunu tevhit telakkisine uygun olarak üç şekilde anlayabiliriz : 1 — yaratan, duanın her keli-
mesini evvelden takdir eylemiştir. 2 — Tanrı, insanın gönlün de yaşadığı için ona hitap ve vere-
ceği cevabı kendisine ilham eder. 3 — biricik varlık olan Tanrı, dua ve zikri de zakirin hem söy-
lediği, hem de hitap ettiği.

Tanrı, dostlarının gönüllerine sevgi tohumlarını öylesine eker ki onlar kendisine aşık olabilirler¹⁰⁰
Bundan dolayı O, kâinatı yaratmadan önce ebedî kelâmı ile insanlığa, onlar kendisine hamdet-
sinler, ibadetin tek gerçek hedefi olarak zatını tanısinlar diye «Ben sizin rabbınız değil miyim ?»
demmişti.¹⁰¹

Ebu İshak El Kazeruni şunları söylemekte ne kadar haklıdır : «Yarabbi, senin bize olan lütuf
ve ihsanın sonsuzdur. Senin ihsanıdır ki bize dil ile zikretmeyi ve kalb ile şükür ve hamdeylemeyi
inayet kılmıştır»¹⁰² Daha eski sufilerle müttekiler de aynı fikirde idiler. Hazreti Musanın bir du-
asını anlatan bir hadis derki : «Yarabbi ihsanına minnettar olmayı bana sen emrettin ve benim
şükür ve minnetim senin lütuf ve ihsanıdır»¹⁰³.

Asırlarca sonra İbn-i Ataullah aynı şekilde dua ediyor : «Eğer sen bize iman vermezsen imansız
kalırız ; eğer sen dillerimizi dua için açmazsan biz dua etmeyiz» veyahut «sen zakirin zikrinden
önce zikredersin»¹⁰⁴ Yani insanların her hareketi Tanrıya onun ezeli ve ebedi iradesine bağlıdır.
Bunu hatırd tutarak İbn Kayyumun küçük kitabı Esrarı's-salat'ın'daki şu sözleri daha iyi an-
layabiliriz : «Kendisine hamdedenin dilinde hamdeden en yüce varlık odur çünkü hamdi dile ve kalbe
getiren ve onu kendi hamdi ile hareket ettiren odur. Şunu bilmek insanın ödevlerinden biridir ki
onun Allaha ettiği hamdü sena, Allahın ona bir lütufu, ihsanı, bir armağanıdır ki onun için hamd
eylemek gerektir ve her hamd bir başka hamdi gerektirir»¹⁰⁵

⁹⁴ Niffari, Mavakif, Introduction, s. 20; cf Mavakif Nr. 29, 16: Mukhatabat nr. 10, 16; Cüneyd : «asıl
zikir, zikreden zikrin içinde kaybolması, ve zikrin de zikredilen şeyin içinde kaybolmasıdır». (Tadhkira II s. 35)

⁹⁶ Tadhkira, II s. 267. cf. Şadili, şerh ar-Ra'iyya (Andalus No. 14 s. 15). ⁹⁵ Mavakif, nr. 49, 2.

⁹⁷ Sarraç o, c. s. 220 ; cf. Tadhkira II s. 177.

⁹⁸ Hallaç, Divan nr. 28

⁹⁹ Fihi ma Fihi 15, Mesnevî de Nicholson tarafından tercüme edilmiş — Şerh I, s. 371 ; Cf. aynıtavir
İhya da vardır I s. 318.

¹⁰⁰ M. M. Hilmi, İbn al Faarid va'l hubbu'l ilâhi 1945 s. 99

¹⁰¹ Kur'an Kerim 7-171 ; Arberry-Kalabadhi s. 116.

¹⁰² Tadhkira II s. 299.

¹⁰³ Arberry. The book of Truthfulness — Kitab aş şidk s. 47/38

¹⁰⁴ İstanbul Univ. Bibl. Arab. 1574, f. 3b. 6b.

¹⁰⁵ İstanbul Univ. Bib. Arab. 2347, f. 4a.

İbn Kayyım pek mutteki müslümanlardandır. Fakat buradaki düşünüşü mutedil sufilerin kine pek yakındır. Ondan bir kaç asır önce Ebu Bekir Kattanî mürüdlerine demiştiki : «O, mağfiret kapısını açmaksızın hiç bir zaman insanın dilini şükür ve hamd için açmaz ve onu günahlarının affı niyazı ile uğraştırmaz»¹⁰⁶

Iraklı sufi Niffarî, Huzuru İzzette durduğu ve onun manevi hitabını duyduğu zaman ona şu öğretilmişti : «Veriş bana aittir. Eğer senin niyaz ve dualarını cevapsız bıraksaydım, anlaki, onları aranağa değmez bulmuşumdur»¹⁰⁷. Sonrada kendisine şu yolda bir hitap nazil olmuştur : «Ben konuşsam konuş, ben susarsam sus»¹⁰⁸.

Hallaç'ın şairane güzel ve müessir duasında söylediği gibi¹⁰⁹ insan kalbi ile damarları arasında yer alan Tanrı kulları ile gizli bir dille konuşur, onlarda bu kelâm ve hitaba sükut içinde cevap verirler¹¹⁰. Niffari üzerinde büyük tesiri olduğu kuvvetle muhtemel bulunan Hallacın lirik şiirleri, insan oğlu ile büyük sevgilisi arasındaki hitaplaşmayı şöyle canlandırır : Sufi'nin Tanrıdan gelen ezeli ve ebedi hitap ve davete cevabı şudur : «Ben seni çağırırım, hayır, sen beni kendi içine çağırırsın»¹¹¹.

Bu visal ve sohbeti Celâlettin Rumi, Mesnevinin üçüncü cildinde en derin şekliyle çok güzel ifadelendirir. Burada yazıldığına göre Allaha hitap edip hiç bir cevap alamayan bir insana nihayet şu Hitabı İzzet gelir : «senin Allahın benim ; buradayım işte... senin her «Yarabbi» hitabının karşılığı benden gelecek cevap işte buradayım dır» Bu hitab bir çok avrupalı bilginler tarafından¹¹² naklolunmuş ve islâmda ifadelendirilen en yüksek zikir ve dua ifadesi gibi gösterilmiştir. Yalnız Tholuck¹¹³ bunu beka ve istiğrak bahisleriyle karışık görerek tenkid eylemiştir. Fakat benim kanaatımca, Mesnevinin aynı konuyu ele alan diğer mısralarıyla karşılaştırılınca ortada böyle bir tehlike bulunmadığı görülür.

«O, daima hiç bir cevap almaksızın şiddetle zikir ve dua ediyor, fakat Allahın rahmetinden gelen şu gizli sesi duyuyordu. : «Ben buradayım» (6 cı cilt 1986).

«Hacılar, hiç bir cevap almaksızın lebbeyk diyoruz derlermi? onların lebbeyk demelerine imkân veren rahmet, her an için onlara cevaptır (6.cı Cilt 870). Şu yolda dua edilmesi de öğretilir : «Bize nasıl yakarılacağını öğret ;» (2 cilt 2206) «bu duayı bize veren ve öğreten sensin. Yoksa bu tozlar arasında nasıl bir gül bahçesi yetişebilirdi ?» (2 cilt 2443) «Dua ve niyaz Tanrı tarafından verildiğine göre O, nihayet şu cevabı verecektir : «Dua da cevap ta sendendir. Sen önce dua arzusunu gösterdin. Onun sonunda da bu dua ve niyazın ecrini vereceksin» (4. cilt 3499).

«Sen duanın benden bir su gibi akmasına sebep oldun. Şimdi bunu gerçekleştir ve bağışlat. Başlangıçta duanın getiricisi sensin. onun sonunda kabul edileceğini ümid eylemekte sana düşer» (5. cilt 4102).

«Sen, kendine niyaz eylemek imkânını diledin, seni niyaz ettirişimizin sebebi onları müstecap eylemektir.» (6. cilt 2320)

¹⁰⁶ Tadhkira II p. 123.

¹⁰⁷ Mukhatabat nr 42, 10.

¹⁰⁸ Mavakif nr. 50, 9.

¹⁰⁹ Hallaç, Divan, nr. 73, 1

¹¹⁰ Mesnevî III v. 4275 f.; I v. 1919 ;

¹¹¹ Hallaç, Divan nr. I, 2.

¹¹² Zettersteén F R II 2, 981 ; Tholuck, Blütenlese aus der islamischen Mystik I 160 ; Nicholson, The mystics of İslâm Cs. 113 ; Heiler, Gebet s. 225.

¹¹³ Morgenlaend. Mystik s. 161. Cf. van der Leeuw, Phaenomenologie s. 405, Underhill, Thoughts on prayer and the divine immanence. Coll. pap. s. 81

Yalnız Celâlettin tarafından değil, Müslüman, Hıristiyan ve Hindu bir çok başka sufiler tarafından verilen örnek ve ifadeleri de alabilirdik : İnsan, Allah tarafından çalınan bir sazdır. O, bir rübat veya ney'dirki sessizdir ve ona yalnız Tanrı'nın parmakları ve nefesi ses ve ahenk verir. ¹¹⁴ İbn Arabî ile müridleri Allaha insan kalbinin dua ettiğine inanır ve bunu vahdeti vücut imanının bir icabı sayarlar. İbn Arabî: «Sen herşeydin, Sen dinleyicisin ve niyazsın» der¹¹⁵. Şaranî de «Mütteki kullarının dualarında onların dillerinde kendini hatırlatan Tanrıdır. O kendini hatırlatır, çünkü O hem ibadetin hedefi, hem âbiddir.»¹¹⁶ der.

İbn Arabî'nin düşüncelerine, bunların yankılarına kendisinden sonra XIII. asırda yaşayan müslüman sufilerinde de raslanır.

Onun peşinden gidenlerden birisi olan İran şairi Mağribî bir şiirinde der ki : «eğer sana selâm gönderiyorsam selâm Sensin, eğer niyaz ve dua ediyorsam, niyaz ve dua Sensin»¹¹⁷.

Vahdet-i vücutcu (Panteist) Sufiliğin en son makamı da budur.

İngilizceden Çeviren :

NURETTİN ARTAM

¹¹⁴ Schimmel, Die Bildersprache Celâlettin Rumis s. 51 sf.

¹¹⁵ Divan s. 189.

¹¹⁶ İstanbul Univ. Bibl. Arab. 248, f. 17a ; İbn Arabî'nin bir şiirinin şerhi.

¹¹⁷ E. G. Browne, A Literary History of Persia III, p. 336